

БІБЛІОТЕКА
СУЧАСНОСТІ

Микола Бажан

С л і п ц і

Передмова Богдана Кравцева

Микола Бажан

С Л І П Ц І

Передмова Богдана Кравцева

diasporiana.org.ua

ВИДАВНИЦТВО «СУЧАСНІСТЬ» 1969

Бажанові „Сліпці“ і їх доля

Передрук із журналу «Сучасність»
чч. 10 та 11 за 1969 рік

„SUCASNIST“
8 München 2
Karlsplatz 8/III

Druck: „Logos“ GmbH, 8 München 19, Bothmerstr. 14

Друкована в 1930—1931 роках у київському журналі «Життя і революція», історична поема Миколи Бажана «Сліпці» викреслена в УРСР не тільки з літературознавчих досліджень, але й навіть з усього творчого доробку її автора. «Сліпців» не знайти в жодному з книжкових видань творів М. Бажана, друкованих з 1931 року по сьогодні. Не згадуються «Сліпці» ні в одній з радянських «Історій української літератури»; мовчать про них автори монографій та критичних праць про творчість М. Бажана, публікованих протягом 1935—1964 років. Не згадано «Сліпців» ні в збірнику статей «Майстер карбованого слова» (Київ, 1964), ні в статті І. Драча «Будівничий» («Літературна Україна», 9 жовтня 1964), що були друковані до 60-річчя з дня народження М. Бажана. Немає згадки про цю поему навіть у бібліографічних показниках друкованих творів М. Бажана. Роки, коли були друковані «Сліпці» й відзиви про них у 1930—33 роках, у бібліографічному словнику «Українські письменники» (т. IV, Київ, 1965) вилучені цілком. Даремне шукати за згадкою про «Сліпців» у радянських енциклопедіях — «Большая советская энциклопедия», «Краткая литературная энциклопедия» (стаття С. Крижанівського), ні навіть в «Українській радянській енциклопедії», що виходила за головною редакцією самого ж Бажана.

Перший натякнув про «Сліпців» в незрозуміло огидливому тоні радянський літературознавець старшої генерації Євген Адельгейм у виданій 1965 року в Києві монографії «Микола Бажан», пишучи несподівано, цілком без пов'язання з текстом розгяду Бажанової творчості даного періоду, про «грубий натуралізм „Сліпців” або „Трилогії пристрасті”» (стор. 42). Позитивної, але дуже обережно висловленої оцінки дочекалися Бажанові «Сліпці» тільки в надрукованій у

«Радянському літературознавстві» (ч. 4 за квітень 1969, стор. 21-30) статті Н. Костенко «Із спостережень над поетикою Миколи Бажана (1927—1936)». «Виключно цікавий задум — пише Н. Костенко — маловідомої поеми „Сліпці” (1930). Ідучи від теми вірша Т. Г. Шевченка „Перебендя”, Бажан поглиблює соціальний зміст традиційного образу кобзаря і спрямовує твір проти національної обмеженості й хуторянства як регресивних явищ» (стор. 22).

Відома тільки з деяких уривків Бажанова «поема історична» привертала увагу еміграційних літературних критиків своїм оригінальним задумом й історіософічним змістом. Згадував про «Сліпців» С. Николишин у своєму огляді «Націоналізм у літературі СУЗ», що був надрукований у виданому в Парижі 1938 року збірнику «На службі нації» (стор. 107-140). Ширше писав про поему «Сліпці» Юрій Лавріненко в антології «Розстріляне Відродження» (Париж, 1959) в есеї про Миколу Бажана, передрукуючи один уривок з другого розділу поеми. Цікавився «Сліпцями» Євген Маланюк, плануючи написати окремий есей про них (шкіци до цього есею збереглися в спадщині покійного поета) і звертаючись, між іншим, і до автора цієї статті з сугестією розшукати всі числа журналу «Життя і революція» й опублікувати повний текст усіх надрукованих там розділів поеми «Сліпці». За відсутністю комплектів цього журналу в чужоземних та українських еміграційних бібліотеках здійснення цієї сугестії залишалося досі поза сферою можливості. Лише цього року довелося знайти усі числа ж. «Життя і революція», що в них друкувалися «Сліпці». Одному з приятелів Юрія Лавріненка, що зробив фотокопії бракуючих частин поеми, і йому самому, що передав їх для використання, завдячуємо можливість сьогоднішньої публікації.

Друкувалися Бажанові «Сліпці» — «поема історична» — двома наворотами: перший розділ у книжках VII та VIII-IX «Життя і революція» за 1930 рік, другий розділ у книжках I-II та III-IV за 1931 рік. У примітці до згадки про Капніста, Полетику, Кочубея й Ржевуського в другому розділі поеми (кн. III-IV за 1931 рік) автор повідомляв, що про останнього «докладніша мова буде в третьому розділі». Цього

«третього розділу» і, можливо, всіх дальших, що були задумані, Бажанові не пощастило вже надрукувати, не зважаючи на те, що в той час він разом з Миколою Терещенком та Самійлом Щупаком становили редакційну колегію журналу. Словами «Кінець другої частини» так і закінчилася «поема історична» Миколи Бажана. Продовження «Сліпців» немає ні в дальших книжках журналу за 1931 рік, ні тим більше в 1932—1934 роках, коли лінія журналу круто повернулася на погромницьку, і коли почався період змін у складі редколегії, у висліді яких найперше вибув Щупак, як відповідальний редактор, і згодом також Бажан, який в 1933—34 рр. — останні роки видавання ж. «Життя і революція» — в журналі вже не друкував своїх творів і до складу редколегії не входив. Замість продовження «Сліпців» у книжці X ж. «Життя і революція» за 1931 рік появилось конформістичне за ідейним спрямуванням Бажанове «Число» (докладно таким же метричним розміром, що й «Сліпці») і згодом, у книжці VI-VII за 1932 рік — відома Бажанова «Смерть Гамлета», в якій він розправляє з «роздвоєнством» і прославляє «ленінську людяність останніх боїв».

Історія ідейної трансформації Миколи Бажана — автора «Розмови сердець» і «Сліпців» в автора «Числа» і «Смерти Гамлета», а згодом поеми про С. М. Кірова п. н. «Безсмертя» та віршів про «людину в сірій шинелі», Сталіна — одна з численних трагічних сторінок літературного процесу 1930-их років на Україні. Під яким тиском режимної критики, з одного боку, і покищо ближче невідомих «адміністраційних заходів», з другого, відбувалася перебудова поета такого масштабу й таланту, як Бажан, про це можуть свідчити тільки фрагментарно голоси режимної критики про творчість Бажана періоду 1928—1932 років.

У квітні 1931 року, в час, коли в журналі «Життя і революція» друкувався другий розділ «Сліпців», і ще перед появою «Числа» та «Смерти Гамлета», харківський журнал «Критика» (перейменованій з половини 1932 року на «За марксо-ленінську критику») започаткував проти М. Бажана концентровану атаку, до якої приєдналися літературні та кололітературні критики інших тодішніх журналів і газет.

На сторінках названого журналу (книжка 4/39 за 1931 рік, стор. 39-47) перший з погромницькою статтею п. н. «Куди прямує М. Бажан» виступив російський літературний критик Александер Селівановський. Народжений в українському Ольгополі на Поділлі, Селівановський закінчив київське реальне училище 1917 року, був у червоній армії і з початком 1920-их років працював журналістом на Донбасі, був організатором літературного об'єднання донбаських письменників «Забой» і редактором журналу цієї ж назви. З 1926 року він перейшов на «всесоюзну арену», беручи провідну участь у роботі Російської асоціації пролетарських письменників (РАПП) і потім у Спілці радянських письменників СРСР, і наполегливо громив усіх, що не квапилися творити «пролетарську літературу». Час до часу він виступав з писаними українською мовою статтями також в українських журналах і газетах. Селівановський узяв на себе завдання першої «напутницької» атаки на Бажана, також подолянина, народженого в Кам'янці Подільському. Для повноти даних про Селівановського треба додати, що в період «культу особи», 1937 року, життя його, як і багатьох інших «вульгарних соціологів», було «трагічно обірване», як це прийнято писати тепер у радянському літературознавстві.

Характер і напрям «критичної статті» Селівановського про творчий шлях М. Бажана добре з'ясовують приведені нижче уривки з підкресленнями самого ж автора:

«Поезія М. Бажана, на перший погляд, співзвучна своїми основними рисами з поезією Б. Пастернака. Творчості обох властиві ідеалістичні погляди на життя, тенденції затемнювати сенс, ліричне „саморозкриття“ через речі й предмети, які стають умовними символами і знаками; обом властиві поетичні асоціації, що розраховані на рафіновану, специфічно-інтелігентську культурність. Але уважний читач легко визначить їх відмінність...

«Поезії М. Бажана розумові, хоч у них багато маячних, екстатичних образів, візій та примар...

«...Бажана можна зачислити до тих письменників, що у творчості їхній *замоває* соціалістична революція навіть тоді, коли б вона мусила бути повновладною господинею в темі.

«Бажан, особливо в останніх його поезіях, ніби поза політикою... Та ми хочемо точніше визначити сенс Бажанового попутництва, коріння цього попутництва, стан і можливі прогнози його розвитку.

«Попутник, який 1931 року „обминає“ життя, рано чи пізно порве нитки, що тою чи тою мірою зв'язують його з пролетаріатом. Проте ми вже бачили, що Бажан *не стабілізується* на своїх попередніх позиціях. Про це особливо свідчать останні його поезії, як наприклад, „Сліпці“ і „Гето в Гумані“ (мова про „Гето в Умані“ — Б. К.). Він перебуває в русі. Але маршрут його руху *полярний маршрутові соціалістичної революції*. У цьому вся суть справи. У цьому небезпека, що загрожує Бажанові. Про це його треба перш за все попередити...

«...Ми визначили, що основа його світогляду є ідеалістичний дуалізм, породжений від кантіянського епігонства. Поруч із дуалізмом бачимо яскраво виявлений індивідуалізм і формалістичні тенденції, що чимраз міцнішають. Бажан тікає від сучасности...

«...Бажан „західник“. Але це не визначає, що він чужий націоналістичному „відродженню“. Він „західник“ тому, що його „західництво“ перегукується з комплексом ідей українського „національного ренесансу“... З одного боку, Бажан відкидає великоруську культуру, як культуру Распутіних і Малют, забуваючи, що у великоруській нації боролися дві культури, зокрема забуваючи про ту культуру, що піднесла на гребінь світової соціалістичної революції великоруський пролетаріат. З другого боку, розгортаючи свою культурно-філософську проблематику, Бажан відновлює образ старовинної української традиції войовництва й скитства, що не знало

вагань і йде походом крізь історію у наскоках, війнах, полонях:

І любимо слова, важкі мов чорний дим
Зловіщих ватр, що сяяли татарину,
Викохуємо кров, тугу і міцно зварену,
І просторінь — безмежну царину
Вітаєм серцем круглим і простим.

(Кров полонянок)

«Ідеалізм, формалізм, індивідуалізм, „західництво” (як орієнтація на буржуазний захід) — все це ніяк і ніколи не можна поставити на службу революції. Критика повинна рішуче поставити перед Бажаном питання про шлях, що перед ним стелиться».

Одночасно з Селівановським включився до атаки на Бажана в цьому ж таки 4 (39) числі «Критики» відомий український поет, літературний критик і вчений ботанік Михайло Доленго (справжнє прізвище Клоков), автор виданих в 1920-их роках збірок поезій «Об'єктивна лірика», «Блакитна жалоба», «Зросло на камені». Активний у здебільшого «викривально-погромницькій» за своїм спрямуванням радянській критиці кінця 1920-их і початку 1930-их років, М. Доленго й сам був розгромлений в 1931 році якимось Д. Сокалем, автором статті «Методологічні позиції М. Доленго», що була надрукована в цій же «Критиці» (ч. 11-12, 1931, стор. 50-68). Але репресій, як інші тодішні критики, він не зазнав і сьогодні далі публікує поезії (збірка «Цілюще зілля») і вивчає фльору України.

В огляді «Поезія по наших журналах. Друга половина 1930 року», що був надрукований разом із статтею А. Селівановського в числі 4 (39) «Критики» за квітень 1931, М. Доленго засудив «реакційність» і «буржуазно-націоналістичний» комплекс першого розділу Бажанових «Сліпців» подекуди гостріше, ніж Селівановський.

«Бажанова поема „Сліпці” розтяглася з VII до IX числа («Життя і революція», 1931 — Б. К.) — стверджує М. Доленго. Автор, треба здогадуватись, ставив собі запізниле завдання зірвати машкару з кобзарсько-козацької романтики, але його наміри в процесі здійснення перетворюються на нову романизацію тієї ж кобзарської та козацької минувшини, хоч автор і використав новітні дослідження з історії кобзарства (а, можливо, саме тому, що автор ці немарксистські дослідження використовував)...

Цитуючи далі уривок з кінця першого розділу «Сліпців» —

Вірую —
полум'я серця і гнів
Моєю непишною буде офірою
Для смердів,
для хлопів,
для храпаків!
Малою офірою,
нікчемною жертвою.
Бо десь аж на всохлому, бідному дні
Водою сліпою,
водою мертвою
Забризкано очі і серце мені! —

М. Доленго ремствує:

«Ці слова говорить один із сліпців, що відмінно від інших, обдурених дурнів, виявляє анахронічні ознаки народницької утопійної революційності... Отже, автор намічає серед кобзарства якесь соціальне розшарування, розглядаючи кобзарство в цілому, як групу цілком реакційну. Це аж ніяк не заважає авторові захоплюватись саме тою мальовничою реакційністю. А скільки тема поеми транскрибована в сучасних термінах символізує саме буржуазно-націоналістичний комплекс, то ширшого значення наби-

Засудивши конформістичні твори М. Бажана «Число» і «Смерть Гамлета», як неvistачальні для ідейної «перебудови» поета, А. Чепурнюк продовжує з відкритою тенденцією доносу:

«Крім цього, є у Бажана мотиви ґатунку націоналістичного — буржуазного, що критиці треба рішуче викрити. На цьому ще не загострено уваги ні самого Бажана, ні читацьких мас. Досить недвозначно просковзують ці мотиви в триптихові „Будівля”, в уривках з поеми „Сліпці” і ясно виявляються в „Залізничній ночі”...

«Бажанові символи не припускають подвійного тлумачення. Суть їх цілком очевидна. Ми перевірили її на поемі „Число” і виявили дійсну світоглядну основу Бажана. В такому ж дусі дістали відповідь і в „Трилогії пристрасти”. Така ж основа і в усіх інших творах. Символістичне значення має поема „Сліпці”, розкриваючи яку крок за кроком, бачимо, чому автор, говорячи в поемі в ролі „ich Erzählung” про сліпців-кобзарів, які

Несуть животи, наче кобзи свої,
Розбежені стратотерпці!..
Хоч людське слово почути!

Не чуть!..

— Жерти давай Перебенді!
— Добре тим жерти, у кого, мабуть,
Кендюх —

за серце,
й за кендюх

Серце,
де істина, розум і суть...

раптом запалюється гнівом на „сліпців” за те, що „вони” перетворились на потвор і „засліплені” „не бачать шляхів” з прокислої проказної Словути, баюють глухих і сліпих хуторів. Він губить надію „пока-

зати” оцим „хуторянам” шлях. Від них і автор повеже геть, не сподіваючись, що дістане підтримки в своїх прагненнях:

Бунти і народи!

Пожежі і воля!

Як зранений пес, по дорогах повзу!

Голодні роти серед голого поля

Кричать про повстання, ревуть про грозу!

Ноги зламаю,

серце розчавлю,

Таки дожену вас,

таки дожену,

Юрмища мужні!

Конаючи славлю

Бунти і бої,

пожарища й війну!..

.

Я в очі заглянув сліпцю — ненажері,

Сліпий, я побачив сліпецькі серця!

Кінчайся, кумедіє зганьблена ця!

Ведіть до дверей мене! Двері! Де двері?..

«Класова суть „Сліпців” із словутських хуторів надто очевидна і не припускає подвійного тлумачення...

«„Кумедія” закінчилась для „сліпих” із Словутських хуторів...

«Своєю творчістю Бажан не відповідав на вимоги працюючих. Це він повинен зрозуміти. Так само в першу чергу його справою буде рішуче і круто змінити той шлях, яким він ішов досі. Всі дані для цього є.

«Лише усвідомленням тієї катастрофи, не вишуканої, а справжньої, що очікує на людей, які пішли стороною від широкої дороги пролетарської революції, може Бажан домогтися перелома у своїй творчості».

Торкнувся питання «перебудови» чи пак «переламау» Бажана — незадоволений ще в 1934 році їх темпами — також Іван Кулик у статті «З чим ми йдемо до з'їздів (З доповіді на пленумі оргкомітету СП СРСР)», що була надрукована у «Червоному шляху» (ч. 4, 1934, стор. 157-179). Поет-публіцист невеликого масштабу, комуністичний активіст у літературі, зліквідований пізніше з багатьма подібними йому при кінці 1930-их років, Іван Кулик розкрив деякі закуліси партійної «перевихови» Бажана, пишаючись неприховано своєю не надто почесною ролею в цій нелюдській операції над справжнім і великим поетом.

«А от від Бажана ви просто відмахнулися, оголосивши його націоналістом, — докоряв І. Кулик учасникам пленуму оргкомітету Спілки радянських письменників СРСР. — Якщо це означає, що він росте з націоналістичної літератури, що він є в минулому автором ряду націоналістичних творів, то це ніякої Америки не відкриває. Якщо це значить, що і в нинішніх його творах помітні націоналістичні елементи, що не цілком ним подолані, то й це нам відомо, і ми про це не один раз казали Бажанові. Зокрема ви не наводили цитат, що характеризують мову Бажана, а я їх на відомих вам відкритих зборах навів і дав їм різку характеристику. Але ми не обмежуємося констатацією наявності пережитків націоналізму в творчості Бажана, бо це саме і значило б поставити питання так, що воно може і не вийде, але й не рушатиме з місця. Тим часом про самого Бажана цього сказати не можна... Я далекий від того, щоб вважати достатніми темпи перебудови Бажана, щоб задовольнятися тим першим кроком, який зробив він у „Смерті Гамлета”».

У створеній під тиском таких інвектив і претензій нестерпній ситуації Миколі Бажанові не лишалось іншого виходу, як «перебудуватися» згідно з вимогами Селівановських, Доленг, Левад, Чепурнюків та Куликів. Поховавши — до-

слівно й переносно — свою «поему історичну» і відрікшись бунтарських поглядів її сліпих, але непримиренних з минулою й сучасною дійсністю, лірників-кобзарів і їхніх поводитрів, Бажан перейшов на сприйнятні для режиму теми, далекі від проблем української історії і пекучих питань сучасності, залишаючися все таки майстром поетичного слова, одним з найвидатніших різьбарів поетичної форми в сучасній українській літературі. Дальші розділи незакінчених «Сліпців» Микола Бажан може й спалив, як це вчинив М. Хвильовий з своїми «Вальдшнепами», а, може, зберігає для кращого часу, коли на Україні їх можна буде видавати повністю, як вони були задумані й написані.

Публікуючи сьогодні ті розділи з «поєми історичної» Миколи Бажана, що були надруковані ним у 1930—31 роках, ми хотіли б хоч дечим спричинитися, щоб і на Україні Бажанові «Сліпці» вийшли в люди разом з проскрибованою донедавна збіркою П. Тичини «Замість сонетів й октав» й багатьма іншими «забутими» творами українських письменників.

Друкуємо два перші розділи «Сліпців» так, як вони були опубліковані автором, його правописом і з його примітками, без будь-яких спроб насвітлювати й коментувати поему, її задум і розплянування, її ідеї й мотиви. Нехай читачі самі вироблюють собі своє розуміння цього Бажанового твору, ідейну й мистецьку оцінку «Сліпців».

Для доповнення фрагментарно поданої вище історії надрукування перших двох розділів Бажанової історичної поеми і відгомону-бою за них у тогочасній літературній критиці, треба згадати коротко передісторію її основного задуму, з'ясовану самим таки Миколою Бажаном в його думках, висловлених у «Зустрічі на перехресній станції», що появилася 1927 року в Києві:

«Я люблю браму Заборовського й Дніпрельстан. Я люблю органічну, міцну й нефальшовану культуру. Таку культуру Україна знала лише одну: культуру феодалізму, культури Мазепи; знатиме вона і другу: культуру пролетаріату, культуру соцбуду... Запаморочені проклятим просвітанст-

ном 19-го віку... ми забули про раніші віки культури й діла... Брама Заборовського, колишній розпис Печерської Лаври, Тарасевич і Зубрицький, ікона Самойловича, Чернігівські гути — невичерпне і творче джерело. Той складний комплекс з географічних, економічних і соціально-історичних передумов, що зветься Україна, сам нап'ється і всьому людству дасть пити з того джерела, профільтрувавши й очистивши воду...»

Богдан Кравців

СЛІПЦІ поема історична

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Як бранка, до ніг припадає,
Як тіло солодке,

ляга

І зілля татарське — аер,
Й холодна, скрипуча кута.
Хрумтить на долівці вертепу,
Як гість чобітьми розімне,
Цей поріст татарського степу —
Клечання запашне.

Шумить над лавками,

над піччю,

І, раптом гойднувшись, майне
Странному гостю в обличчя
Клечання маю майне.
Гість стрепенеться і стане,
Буде прислухатися мить,
Як клечання дзвонить духмяне,
Як муха на шибці дзижчить...
Приглушених звуків висока ігра,
Піднесися, б'ється об сволок,
Де в'ється ритмічно різьба тесляра,
Оздоба хрищата,

карбівка стара

З різьбленого листа та голок.
Суворої хати похмурий узор —
Ця бинда дубова,

ця камка,

Вмурована в плечі рогатих підпор,
У в'язи стовбатого вламка,
Що, лігши на нього,
 підпершися ним,
Мов скриню яку найдорожчу,
Зав'язує сволок мотуззям міцним
Увесь перехняблений оцеп.
Розпарену скриню сопух розіпхав,
Випар цвілі,
 вологого шмаття,
Сморід жирних ротів,
 ще жирніших страв
І пах солоцавий латаття.

Здається,
 от-от, закипівши у ключ,
Пролетється, за келих повніша,
Прилюдних бенкетів, розбещених учт,
Як чара, піднесена тиша.
Та владно уз гостя, побіля чола
Тишина зупиняється строга.
Навколо всіх звуків, замкнувшись,
 лягла
Мовчазна, нерухома облога.
Пальцями ловлячи тишину,
Тишу хвилясту й налляту,
Рукою обмацуючи стіну,
Як в слово, вслухаючись в хату,
Йде гість під стіною,
 де вбито гака
І вчеплено кобзу знехаяну,
І торбу,
 й лахміття кобеняка
Старого гуляки-хазяїна.

Хазяїн недбалий — гуляка старий,
З розважністю можновладця,
Сидить за столом у господі своїй
І гостей поруч нього — двадцять.
Хазяїн і двадцять голодних сіром,
Неборак та гуляк пропащих,
Схилились понуро над голим столом,
Над полем розваг непутящих.
Мовчать і готуються,
 сівши уряд,
До лютих своїх колобродин,
І, навіть рипіння учувши, назад
Не обернувся жоден.
Та нагло бандура на стінці дзвенить
Голосом мідним і простим.
Здригнувшись, озвалась приструнена мідь,
Зачеплена зляканим гостем.
І обертаються
 кобзарі,
І ока жовтавого
 жовна
Здимається,
 пухне в глибокій дірі,
Гидка,
 зацікавлена
 й повна.
Бухтить, наливаючись соком в мокві,¹
Гнилим набираючись соком,
На двадцять одній голубій голові
Сорок одне око:

¹ Моква — низьке, вогке місце, низина, що її заливає водою.

— Гей, хто там?!

— Гей, гостю, озвися!

— Який несподіваний гість?

— Який навіжений гульвіса

З яких розпроклятих обійсть!

— Напутники добрі, учителі!

Братіє перехожа!

Бандурники, лірники, скрипалі,

Пісенности пильна сторожа!

Я —

учень сліпої громади,

слуга

Вчителя, майстра і пана,

Одного із тих, хто іще зберіга

Занедбані тайни торбана.²

Прийшов одклонитись громаді,³

узять

Заслужчину рівности й дружби —

Тяжку, невідрадную оту благодать

Сліпецької блудної служби.

За давнім звичаєм старих сліпаків

Мені вже кінчилися строки:

За майстром, як джура покірний,

ходив

Три місяці і три роки...⁴

² Торбан — музичний інструмент, схожий до кобзи, але складніший.

³ Одклонитися — справити одклинщини — звичай сліпецький. Молодий сліпець-кобзар набуває права самому вже, без «пан-майстра» учителя, ходити старцювати й кобзарювати, як одбуде «одклинщини», візьме визволок.

⁴ За звичаєм сліпецьким молодий кобзар мав учитися у пан-майстра три роки і три місяці.

Поволі підвівся із тесаних лав

Хазяїн похмурий жебрацького кішла.

— Юначе збентежений, душе недішла! —

До зайди припишклого слово сказав.

— Хочеш кобзарські одклинщини справить?

Прийшов, щоб узяти тут визволок наш?

Та, може, прийшов, не подумавши навіть?

Юначе, скажи мені!

Слухай і зваж!

Береш бо бандуру —

не панциря й тарча,⁵

Не на двобої —

на жебри ідеш!..

І мовив юнак:

— Я наважився, старче.

Наваживсь на все... І на зганьблення теж...

Старий Перебендя — хазяїн завзятий

Вперед нахилився всім тілом своїм:

— А, може, ти брешеш, як зрадник проклятий?

А, може, ти — зрадник, а не побратим?

Юначе!

Скажи мені правду по-просту:

Чи не втомлює рук,

чи не муля плеча

Співоцький риштунок, добро лірача —

І тобра,

і кобза,

і костур?

— Вірте, громадо, мені

і узять

Дозвольте торбана у руки несмілі!

⁵ Тарч — щит.

Сиділи діди, хай онуки сидять
На Савурі,
на славній могилі!
— Починаймо одклинщини, друзі святі,
Середульші,
і старші,
й молодші!
Питатиму я.
На запитання ті
Відповідай нам, пан-отче!..
І от Перебенді стає на одвіт
Найстарший з лебіїв⁶ дорослих.
— Запам'ятай же, —
промовив цей дід, —
Ми кием караємо ослух.
Киями карається ослух у нас
Чи вдаром гінджала улучним...
Ти щось ворохобився, бувши ввесь час
Невірним й непевним учнем.
Та хай!
Але тут наважся лишень,
Спробуй лишень —
зворохобся!
Незрушних законів і вірних пісень
Від посвячених потребує кобза!..
— Братчику чесний козацьких сліпців!
Чи слухняного й вірного джуру
В три лади наструювать кобзу навчив,
І ліру, й торбана, й бандуру.

⁶ Лебій — слово сліпецької таємної мови: старець. кобзар, лірник.

В три лади, в три строї, на три голоси,
Що кожен із них —
стоголовий,
В три лади, що названі в давні часи
Бандуристський, скрипошний та косий.⁷
— Як відав, як знав, як умів, так учив
Ремества потайного лебіїв.
Три роки учив, і три роки ходив
З Почаєва з ним аж на Київ...
— Чи навчився,
від нас тобі даний юнак,
Як майстер струни і приструнку,
Набирають* в деревляний священний коряк⁸
Тяжкого пісенного трунку,
Де зварено добре,
на трое ключів
Троїстого ладу тройзілля,
Щоб напувати німих слухачів
Для розмислу, стуми й весілля?
Проклята отрута,
проклята вода,
В струну, як в броню, закута!
Невже завмирає,
невже пропада
Пісенна підземна Славута?!
Нестерпну вагу притамованих вод
Співці схороняють одлюдні
В співучому тілі торбанних колод
Немов у мурованій студні.

⁷ Три строї ліри: бандуристський, скрипошний, косий.
* Так надруковано; треба, мабуть, набирать — Б. К.
⁸ Коряком кобзарі звали бандуру.

Вгинаючи цямру,
 ламаючи кліть,
По кліті з чорного дуба
Вода, як руда, цебенить і гримить,
Водиця землиста й груба.
Гримить,
 припадає,
 влипає на спід
І світиться потаємцем,
Неначе лицарства розбитого щит,
Шаблями й вітрами шліхований
 щит,
Відкинутий спадкочемцем.
І наші криниці, як сурми, ростуть
В землі гайдамацької пущі.
В колодязях трубних гримлять і ревуть
Води Славути клятущі.
В міцній облямі, вці,
 в лункім джерелі,
До дна прикипівши зненацька,
Розкривається око глухої землі —
Мертва вода вовкулацька.
І світяться зорі,
 і тліють жалі,
Стенаються грози,
 схиляються люди
Над оком уважним і мертвим землі,
Однаково й рівно усі віддалі
Відбившись на плівці полуди.
І відблиски гроз, і людей, і подій,
Переламлені та розпухлі,
Лежать, як осуга, в безодні сліпій,
В земному, бездомному кухлі.

Всі води країни,
 всі тіні віків
Ховає в безодню неситу
Око роззявлене сліпаків,
Всевирущий колодязь світу...
Дві краплі страшної тієї води —
Прикраса сліпецтва двоїста,
Ознака,
 і велич,
 і карб сліпоти,
Тяжкий талісман бандуриста.
Вмуруй же, жахнувшись,
 між лобних кісток
Дві грудки залятого змроку,
Щоб тік,
 щоб спливав
 аж до мозку із скла
Смертельний його холодок!
Не князівської пишної прагнї тропи,
Вищий над князі підніжок!
Гидуї пишнотою, й достойно ступи
На сліпецкий достойний обніжок.
На людських дорогах і тропях сиду,
Прийнявши посвяченість чорну.
І кобзу прохожим під ноги кладу,
Як голову мудру й покорну.
Проходь же крізь села,
 поля
 і сади
В всевидящій сліпості й тиші.
Незрячий водію,
 вдивляйсь і веди
Юрби, за тебе сліпіші!..

— Я чую вас, юрби сліпі й навісні,
Я чую вас,
 герці і учти!
Пісні,
 о, стороті прокляті пісні!
Вас мучу я,
 й ви мене мучте!
.
— Хтось мучить тебе,
 а ти мучиш всіх нас . . .
— Тягти теревені ці доки?! . . .
— Чекатимеш знову, як згавиш цей час
Три місяці і три роки . . .

Над кодром замовклим висить тишина —
Дзвону чоло без'язике,
Перекинута вінцями вниз глибина,
Велике,
 нестерпно велике
Піднесення звуків, і рухів, і душ . . .
Так бий же в бездонного дзвона,
Дзвонарю поглухлий!
 Хитаючи, зруш
Тишини громової колону! . . .
Бий же, дзвонарю,
 бий же наодлі
Не в дзвони,
 а в морди й серця!
В замовклим, засмердженім кодлі
Роззявилась тиша —
 рот мерця.

Рот —
 зашкалубина хмура,
Сурма товста живота,

Волога й липуча рура,
Що блює, ремига і ковта.
Волоцюгам сліпим, крім рота,
Нічого не треба.

 І от
Розкривсь, як діра ешафота,
Двадцять один рот:
— Віками ішли ми
Дорогами злими,
Землями злими, роками злоби.
Мов на катівні, на площі й майдани,
Як голови, клали сакви і торбани,
Мов бунчуки, простеляли чуби.
В баюрі, у куряві, в тузі і джі,
Карка зломивши, мовчки лежи
І в землю, як в жертву, вгризайся!

Землю і руки свої гризучи,
На всіх перехрестях лежать стогначі,
Лірники — жальники й здрайці!^{8a}
Здобич розпачлива — пил й пироги,
Зелені сирітські нужденні шаги
І вдовині чорні окрайці!
На всіх перехрестях сліпа голова,
Як пастку смертельну, своє розкрива
Піднебіння страшне трупоїдства.
Склепіння облудних жалів і скорбот,
Огидою й порохом напханий рот,
Зморхлий капшук безстидства.

Капшука не зашморгуї —
 всихає нехай!

^{8a} Здрайця — ворохобник, грабіжник, лиха людина.

Хай!
Дай, Боже, дай
За ганьбу,
За злобу
Твоєму рабу,
Щоб смиренні були і мудрі.
Во ім'я Отця
Трішки м'яся,
Трішки винця,
Й кожному — хоч по лахудрі! . . .
Споїли,
 крехтіли,
 гарчали,
 ревли,
Смерділи,
 змокрілі та голі.
Над черевом мокрим бундючно трясли
Бородою на в'ялому волі.
І воло трусилось,
 спадаючи з ший
Схвильованими обручами.
І сказав Перебендя:
 — Брате мій!
Ти побратався із нами!
Слухай, кобзарю,
 жахайсь і мовчи,
І тайни почувеш многі:
На всіх перехрестях лежать лірачі,
А зводяться тут лиш на ноги!
То ж м'ясо жіноче й волов'яче —
 нам!
Голод і пісня —
 для бидла!
Нарід наготує своїм співакам

Гори жінок та ідла.
Братія лірницька,
 віщій нарід,
По усюдах блукаючи,
 швендя,
І скільки пісень —
 стільки мсти й зненавид! —
Так сказав Перебендя.
— Збираючи сльози, серця й п'ятаки,
Втулиця й душі, як жертви,
Блукають, мов блудні огні, сліпаки,
Огні невмирущі і мертві . . .
— Вогні ваші гаснуть,
 брехливий кобзарю
І трупи кричать по дорогах уже!
Так бити ж по трупах!
 Я перший ударю!
Ударю?
 Невже не ударю?
 Невже?! . . .
Я знаю, як страшно —
 цей ляпас —
 як страшно!
Кричить по дорогах кородливий⁹ мрець!
Смердять ваші тризни,
 гниють ваші брашна,
Гние огонь ваших сердець! . . .
Скиглію, замовкни!
 Слухай!
 Мовчи:
Великий звитяг ошуканства
— Звитяг? — на підлозі, в блювоті, в мочі?

⁹ Кородливий — дуже чутливий до болю.

В гарчанні любіння й п'янства?
Музика козацька —
 в саквах кавдуна?¹⁰
Свячений¹¹ —
 в свинячій печені?
Не перший кобзар я, що тут проклина
Музику таку й ці свячені!
— Годі! —
 кричить Перебендя.
 — Послухай!
Розум пропий, а сумління
 лиши
Там,
 де шумує сивезна сивуха —
У міддю скутім, дубовім ковші.
М'ясо й сивуха — причастій окраса.
Таїна причастій відома для нас:
Хто служить духу — той просить м'яса,
Багато м'яса,
 до схочу м'яс!
Христимся ж розп'ятим жовтим маслаччям
І плоттю свою причащаймо же плоть!
Сором видюцим лишає Господь;
Сліпі, — отже й сраму не бачим!
— Що ж бачите,
 люті й сліпі водії?
Що в піснях зберігаєте
 й в серці?
Несуть животи, наче кобзи свої,
Розбецнені стратотерпці!..
Хоч людськеє слово почути!
 Не чуть!..

¹⁰ Кавдун — черево, живіт.

¹¹ Свячений — гайдамацький ніж.

— Жерти давай Перебенді!..
— Добре тим жерти, у кого, мабуть,
Кендюх —
 за серце,
 й за кендюх
Серце,
 де істина, розум і суть...
— Несуть, вже несуть
Манашки нам кашки
І борщику в горщику...
Доброго, Боже, пошли борщу!
Грудей у кошулі,
Сала й цибулі
На серце тще й на душу тщу!
І на полумисках, в макітрах, на тарелях,
Де опухами жир позастигав,
Несуть, в руках тримаючи дебелих,
Врочисті кучугури страв.
Воно розпарилось, розбухло і розквітло
І пишні випари, як стяги простеля
Оце гливке й волокнуюте їдло,
Тяжке, немов земля, і владне, як земля.
Пливуть на плеса нерухомі столу
У пахноті плавкій, як в голубій імлі,
Ковбаси згорнуті, немов кадні¹² кодоли,
І часником напахчені драглі,
Міцні шари просоленого сала,
Сметани холодок у глечиках дзвінких,
Шльопки вареників, що плямами на них
Прозоро-жовте масло поспливало,
Засмоктане в трясовину підлив
Качаче гузно, гуся гола шийка,

¹² Кадний — закопчений, прокопчений.

Міцний, немов з кори дубової настійка,
Узвар із груш рудих і глянсуватих слив,
Борщу густі, зелено-темні верстви
В мисках мальованих, ясних, немов бурштин...
О, він поглине все,

він змиє все, — цей плин
Бучного й лютого, як розпач, ненажерства!
— Сала накришено, м'яса нарубано,
Всипано в миску по вінце борщу!
Ковтаю, вминаю, жеру і трощу,
Щоб кавдуни задзвеніли, як бубони,
Щоб... —

І замовкли ураз сліпаки,
Мову ввірваши одверту й нехитру.
І поповзли по столі п'ястуки,
Наче раки слизькі, обчепивши макітру.
І чує сліпець —

в шарудінні, в імлі
Череватою сунуть горою
Двоногі потвори по вгнутім столі,
Трясучи над столом бородою.
Обсмоктують лодви,¹³

облизують стіл
Голодні розкошелюби,
Звісивши клопоті слини і жил —
Прищуваті й ослизлі губи.
Губатого м'яса зчорнілий шмат —
Розплатана мертво корогва
Сліпецьких утіх, насолод і розрад
Кобзарського тайного логва.
Слина бучавіє на губах
Із салом розтопленим вкупі.

¹³ Лодва — дошка; в даному разі — дошка столу, верх.

Плямкає стяг,
недочавлений стяг
Учти пророків і трунів.

Кинувсь кобзар, щоб не чуть, щоб втекти,
Кинувсь наосліп праворуч —
Репають рти, гугоняють животи,
Глухо блює хтось поруч.
Ліворуч метнувся,

крутнувся навкруг —
Глуха, нездоланна задуха огиди!
Черевко репає в твого сусіди,
З насолоди конаючи, стогне смердюх.
Стогни, захлинайся,

страшна салотопне,
Ротами людей і ротами бандур!
Як опух зчорнілий,
роздувшись, лопне
Серця розбовтаного міхур!..

Реве Перебендя, підспівують інші,
І звуки приглушує смороду повсть.
Зайшлись, збожеволівши, співи одклинщин
І одклоненний надсадно зайшовсь.
Тіла посудомила чорна хвороба,
Потрясає ротами падуча бола,¹⁴
І піт прилипає до чорного лоба,
До чорного лоба, тяжкого чола.
Голови людські — болючі, як чирій,
Що вгвинчений довгим і впертим нуртом.

¹⁴ Бола — тяжка хвороба, пошесть.

Поволі підноситься млілий трикирій¹⁵
Трьох пальців старечих над мокрим чолом.
Старий Перебендя перехрестився:
— Ну, що ж, одклонений юначе, у путь!
Одклинщини справили. Ти помолився,
Та й кожен із нас помолився, мабуть...
— Годі, святобліві!

Я зрозумів
Із пишних літаній,
з напучувань кожних
Службу лукаву сліпих кобзарів —
Щоб не тривожити ясновельможних,
Шляхти, підшляхти, панів, підпанів,
В холодну колоду навіки закута
Ваша прокисла, проклята Славута,
Баюра глухих і сліпих хуторів!
Ваших колодязів заспані води —
Принада й загибель у ніч глуху!
Ревіте, народи,
конайте, народи!
Із піснею легше вмирать на шляху!
А я умирати не можу,
не хочу,
Смерду й рабу не зламаєте карк!
Вам не фортеця —
ваш хутір,
фільварок,
Вам не схватись за пісню пророчу!
У ваші пророцтва й дороги не вірую!
Убийте! Розіпніть!
Не вірую я в «Отче наш» і «Вірую»,
В рабську покору століть!

¹⁵ Трикирій — трисвічник, річ релігійної відправи.

Вірую —
не кобзою,
вірую — не лірою,
Вірую —
полум'я серця і гнів
Моєю непришною буде офірою
Для смердів,
для хлопів,
для храпаків!
Малою офірою,
нікчемною жертвою.
Бо десь аж на всохлому, бідному дні
Водою сліпою,
водою мертвою
Забризкано очі і серце мені!
Бунти і народи!
Пожежі і воля!
Як зранений пес, по дорогах повзу!
Голодні роти серед голого поля
Кричать про повстання, ревуть про грозу!
Ноги зламаю,
серце розчавлю,
Таки дожену вас,
таки дожену,
Юрмица мужні!
Конаючи, славлю
Бунти і бої,
пожарища й війну!..
.
Я в очі заглянув сліпцю — ненажері,
Сліпий, я побачив сліпецькі серця!
Кінчайся, кумедіє зганьблена ця!
Ведіть до дверей мене! Двері! Де двері?..

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

На сухому току,
 посеред пилюги,
 Каправі й худі міхоноші,
 Вмостившись, сваряться за гроші,
 За мідні, щербаті шаги.
 Сваряться,
 соплять,
 і потроху
 Вминають поцвілі свої
 Тяжкі пироги та беркі малаї,
 Ковтюхи крупкуваті гороху.
 І тліють їх очі, як в тихім огні,
 У ніжній сухій золотусі
 І сиплються,
 сиплються вії кальні
 На щоки при кожному русі.
 На теплі й змокрілі повіки ляга
 Дрібною, летючою рінню
 Золотушна перга,¹⁶
 сухозлотна перга,
 Сліпоти передчасне цвітіння.

Обсипається око, як пух із кульбаб,
 Обскубана кулька квітчана.
 А рана цвіте —
 бо коли не змогла б

¹⁶ Перга — пил квітчаний.

Квітнути плекана рана?
 Щоб квітнула рана,
 щоб око, померши,
 Не оживало, —
 сліпцям оддає,
 Як першу сльозу,
 як засмученість першу,
 Зморене око й дитинство своє
 Сліпецький водир,
 поводир, міхоноша,
 Що торбу і руку кобзарську несе,
 Що стає найдорожча йому над усе
 Лебійська засмерджена ноша.
 Звикає приймати на гостре плече,
 Приречене схнути й хилиться,
 Правицю, що душить, лама і пече,
 Врочисту кобзарську правицю.
 Стенувшись і зблідши зведеться хлопча
 І руки сліпої примари
 Покірливо візьме
 й не скине з плеча
 Того п'ятиперстого він пернача,
 Тієї руки-костомари.
 Обтяжений мудрістю, злом і жалем,
 Із серцем голодним і голим,
 Стає перед кожним народженим днем,
 Перед кожним новим видноколом,
 Стає й, тремтячи, прислухається він,
 Як, за сотні верстов і за тисячі гін,
 Минуці і неминучі,
 Надходять події прийдешніх годин,
 Зустрічі, люди та бучі.
 Гогочуть далеко страшні ярмарки
 В гопашній, безумній хурделі,

Стлівають дороги,
вщухають стежки,
Розпадаються прахом оселі.
Пробігають і зойки, й огні по юрбі,
Що шляхами,
здрігаючись, лізе.
І багато вогнів заховає в собі
Око каправе та зизе,
Доки закриється в сліпоті,
Наповнившись грузом доценту,
І доки не стануть видющими ті,
Дерев'яні орбіти струменту.
... І вкручуй у пісню,
як в плесо,
як в змрок,
Чорторії заюрени мозку!
Співай, як причинний,
крутись, як пророк,
Смердючий і злий недоноску!
Не слухай, як глухо скавчать уночі,
Доцтату постелю рвучи й гризучи,
Голодні, обкрадені суки,
Віддавши щенята свої в лірачі
Учитись пісенної штуки.
Не слухай, як виють хурделі і пси,
Що вили і витимуть завше.
Пильнуй патериці,
торбину неси,
Бандуру від гроз заховавши.
Око, як близну свербливу, віддай,
І котре сліпе й недосліплене котре,
Потовчений в гамуз,
покручений вкрай

Безбатченку,
байстре
і лотре!¹⁷
— Ви, дядьку, до мене? —
озвався один.
— Кінчили?
— Рушаємо звідци?
— Зі всіх пирогів — тільки жменька крихтин,
Бач бо, які ненаситці!
— Пан-отче!.. Рушаймо!
Доріг не боюся!
Що я молодий і недужий?
Так що ж!..
Спитайте, пан-майстре, в оцих міхонош,
Чи вартий чого я й на що пригожуся.
Ми геть позмітаємо порох з шляхів
І пустимо наші дороги, як змії!..
Промовив якийся, і вії склепив,
Недоброю вільгістю зрошені вії.
— Ти прагнеш, водирю, доріг лірача?
Іч, спрага яка невситима,
Дитино злидарська,
лихе потерча
З посохлими й злими очима!
Так нумо ж! — Сліпцям манівців вистача!
Ходім, недоноску, ходімо!
Ходімо,
несімо лукаве дання,
Найлюбше мое,
найдорожче,
Неношене ненькою, скурве щеня.
Ходімо — ганьба нас, як псів, виганя

¹⁷ Лотр (польонізм) — хлоп.

На зраду, неначе на прощі.
Так згода?
 Рушаємо в мандри удвох?
Тремтиш і лякаєшся, хлопче?
Зважай,
 бо доскочеш таїн багатьох,
Як серце, мов лапоть, протопчеш...
Мій сину проклятий!
 Хай ліпше заб'ю,
Ніж візьму за неофіта!..
Як тяжко рушати в дорогу твою,
Двічі зраднику й двічі банито!..¹⁸
Нехай... Добреду! Допалаю. Доп'ю!
Спраго несамовита!..
Ти знову в мені, непоборне страховище,
Плюгава й нудна самоти суета...
Ти чуєш?..
 Невже ти б зі мною пішов іще,
Нащадку замучених,
 утле уровище,¹⁹
Голодом вишкрябане з живота!?.
А був би з тобою,
 як матір із сином,
З загнилим ще в матернім лоні синком...
Постояв хвилину,
 й пішов попід тином,
І зник вдалині,
 вдалині за горбком...
Скриплять, розриваючи пута з лози,
Насаджені задом на випнуті шкворні,
Рипучі й робучі, чолаті вози,

¹⁸ Баніта — вигнанець.

¹⁹ Урoвище — викидень.

Неначе скарбівні гонорні.
Роздувши драбки, мов огвари,²⁰ стоять,
Віддавши на гендлі веселі,
Пахнющу й барвисту, мов райдуга, кладь,
Соки, плоди і зела.
Купи травних і коштовних скарбів
Вивалює, репнувши, бесаг,²¹
Заради пихи
 і для гендлю розкрив
Господар, привівши для славних боїв,
Вельможну твердиню на дужих колесах,
Природні клейноди володаря нив,
Державця на луках та плесах.
Стоїть коло возу,
 в брилі набакир
Величаючись, як в авреолі,
Воевода з левад,
 хуторський багатир,
Князь на стожаллі²² й в стодолі.
Розгортає він груди, як браму, насилу,
Бо м'язень на м'язня берем'я ляга.
Просторо та повно гуляє по тілу
Устояна добре,
 хазяйська юха.²³
Розсунувши жили,
 беруча гамула,²⁴
Патьоками м'язні гарячі вгорта, —
По шиї спливає,
 на груди звернула,

²⁰ Огвара — здоровило, кремезний чоловік.

²¹ Бесаг — сакви, лантух.

²² Стожалля — місце, де становлять стоги.

²³ Юха — вульгарно, — кров.

²⁴ Гамула — густа рідина, густа юшка.

На клуббах зачовгала, жирна й товста.
Хазяїн вслухається:

тепло лоскоче

У м'ясо, у сало зав'язаний плин.
Хазяїн м'якого й штудерного хоче —
Чи баби, чи пісні.

Вслухається він —

Стогоном вовчим і клекотом орлим
Сурмить над майданом владуций хосен
У кожне зчорніле, роззявлене горло,
Роз'ятрене з мляви, горілки й пісень.

Ось вона — пісня трактирів і лазень,
Смугастих абахт і товаричих тирл!
Горлай чи лупежник? Лабазник чи блазень?
Мандрьоха базарна чи багатир?
Щоб пісню, як бабу, обм'ять і обсмикать,
Щоб висмоктать пісню, мов пляшку, мов хіть,
Вже рта ворухиться скоцюрблений

кікоть,

Що вміє вчепитись, і ссати, і пить.

— А йди но сюди, галайдацька псявіро!
Заробиш чи гріш чи з товчеником книш.
Музику крути нам,

рипи нам на ліру,

Співай, чортів старче, гучніш і бучніш!
— Та ось вам і пісня, сліпецька зароба!
Гукнули — й почула музика сліпа...
І напнувся старий,

аж тече з-попід лоба,

З повік, вкритих вразами, жовта ропа.

Заверещала розхитана корба,
І знявся, мов хмарка, над лірою пил,
І смик вересливо поскубує,

корпа

Мотуззя костричене й кручево жил.
Ящик дощатий виляскує глухо.
Гунких дощечок верещання і стук.
Ліра рипить — ярмаркова рипуха,
З вереття висмикує зніділий звук.
Ліра рипить — ярмаркова жебрачка,
Жебруча тужільниця,

вірниця скрух.

Бреде, затинається, стогне заплачка,²⁵
Стогнеш, заплачко? —

— Ух, ух!

Горільчаний дух
Оковити, варенух, запридух!
Закривайте ярмарки,
Наливайте нам чарки!
Чарко моя, чепурушко,
Тебе вип'ю я, моя душко,
Тебе вип'ю я та не виллю,
Люба чарка мені на похміллю.
Я з тобою, чарочко, погуляю,
Наче біла рибонька по Дунаю,
Бо я хлопець — чарці друг,
Добрий зух,
Ух!
Добрий зух,
І п'янюга, й волоцюга з волоцюг!

²⁵ Заплачка — пригравання, музичний вступ до пісні.

Шинкарочки, шинкарки,
Наливайте нам чарки!
Сало смажте, сало шкварте,
Виставляйте калачі,
І горілки повні кварта
Наточи, наточи!
Дай книшів, дай книшів,
Розбивай барила
Для хазяйської душі,
Хазяйського тіла!
Усі враз, усі враз!
Розгулялись дуки.
Б'ють в підкову, б'ють в обцас,
Садять в закаблуки.
Витинають гопака,
Розривають шати.
Моя ж доля вже така —
Піти й пригравати.
Ух, ух!
Ледь не слух
З тих бенкетів та наруг.
Клята доля, ой недоля, у старцюг!
Доля — злигодні мої,
Чом я десь не дів її!
Доброточки — хазяї,
Люди праведні, милостивії.
Та простріть же ви руку даящу,
Та згляньтесь на душу пропащу,
Подайте на Отченаш, на обмоленіє,
На своє спасеніє.
Ой, майте ж, моя мамцю, жалість наді мною,
Над моєю нищотою,
Над моїм то каліцтвом довічним...
Не бачу ж я, мамцю, як праведне сонечко сяє,

Не бачу ж, моя квітю, як день Божий минає,
Не бачу, мамцю, як вечерок, моя квітю, примеркає.
А заслонило ж мені оченьки, заслонило,
Як кленовим листочком застелило.
Волів би я, мамцю, заробить,
Волів би я, квітю, заслужить,
Гірка моя, мамцю, зароба-заслуга...

І крутиться корба,
і ліра рипить,
Ліра рипить — ярмаркова рипуха.
Навколо припишкли, —
той мріє,
той слуха,

А той, обіпершись об воза, стоїть
Та й засинає поволі.
І близько
Присунулась тиша,
і чує сліпак,
Як гупає, впавши кудись на билисько,
Царициним іменем битий п'ятак.
Похнюпився дід і припав до струменту,
Та й слуха, як струни бреньять,
як із тьми
Спотикаючись, човгаючи чобітьми,
Хтось до нього задумливо плента.
Підійшов.

Зупинився.
Ступив ще на п'ядь.
Поволі схилився,
й долоня волога
Торкнулась лиця, як уміють торкати
Тільки допитливі руки сліпого.

— Хто це, питаю? ..
Та хто це, питаю?
Товариш? ..
На біса товариш мені!
Нехай він деінде...
Бо тут назитаю
І сам на пертиху та кунсо хобні...²⁶
— Я не товариш вам, діду,
й не недруг,
Хоч і приблуда сліпий між людей...
Ні датку собі, ні дівчат товстобедрих
Я не шукаю...
Ви, діду, ачей
Не перший десяток вакуєте з лірою
І знаєте добре сліпецькі путі,
Що їх я ніколи не визнаю,
не зміряю...
Діду! Скажи — чи дороги оті,
Замучивши згагою душі,
виводять
Співців та їх вірних в ясний вертоград?*Чи певність та звагу,
чи просто — байстрят
Блукаючи світом, бандурники родять?
Чи всохла остання краплина води
В бандурній, лункій та сухій шкаралуці?
Чи, може, вже води могутніші й дужчі
Гримлять об пороги мужицьких твердинь?!
Ти ходиш по світі не перший десяток,
Не на першому стовквиці ницьма лежиш.

²⁶ Сліпецькою «тайною» мовою — бо тут нажебраю і сам на горілку та хліб грошей.

* Надруковано помилково «вартоград» — Б. К.

Ліра стара та посвячений ніж,
Та, може, ще мудрість і скруха — твій статок...
Запльований,
зганьблений більш над усіх,
Це ж ти —
найнещасніший з відданих лірі,
І розпач холоне на більмах твоїх,
Одчай, що зневажливу зроджує щирість...

А лірник мовчить,
і пливуть,
і пливуть
Нерухомо спливають два ока підласі,
Несучи білий мул і гнилу каламуть
З продавлених ям в зашкарублому м'ясі.
А лірник мовчить,
наче він не зловив
Глухого, мов скрип, шепотіння приблуди.
Навколо сліпців порозходились люди,
Не добравши в тій бесіді глузду і слів.
А лірник мовчить,
і видзвонює муха,
Принаджена соком м'ясистих повік.
Він спить?
Десь ширяє думками?
Чи слуха?
І, поруч, присівши,
веде чоловік
Все далі своєї:
— Я вчився три роки
І очі склепились зогнивши.

Отак

Над лезом склонившись, Мельхиседек,³¹
 Благословивши похмуру звитьгу
 Залізнякових завзятих дейнек.
 Я чув, як багаття гриміли у Кодні,
 Як репало тіло, узяте в бичі...
 Сьогодні ж...

Наслухався добре сьогодні...

Мовчи, юродива примаро, мовчи!..
 Ти ж, серце нікчемне, старого не згадуй,
 Лягай у свій мудрий і зважений лад,
 Не втягуй збентежені мислі у зваду,³²
 Вони бо пройшли через тисячі звад.
 Мені недалечко лишилось до гробу,
 Та мовлю, вмираючи:

благословен

Більший над чвари козацький хосен,³³
 Господаря чесного чесна зароба.
 Бо й справді міняється світ і діла,
 Й пасуться отари на вигонах Кодні.
 Збирай же, козаче, дари ті природні,
 Що їх Україна тобі віддала!
 Солодку пшеницю,

пекучу салітру,

Розсипчасту рибу

і мед-липовець!

Розкрито країну для доброго вітру,
 Що зела заплоджує, втіху сердець!
 І радісний вітер, свиріль трудолюбства,
 І дощ-теплодай, танцюристий моцар,³⁴

³¹ Мельхиседек — Значко-Яворський, що за переказом, благословляв гайдамацьку зброю.

³² Звада — суперечка, пря.

³³ Хосен — користь, вигода.

³⁴ Моцар — міцний хлопець.

Розміє криваві сліди братогубства,
 Розвіє ману недокінчених чвар.
 Дивись —
 козаки, трудолюбці смиренні,
 Виходять, забувши про чвари й сварки...
 — На торжища йдуть!

а хіба ярмарки
 Не чесніші за підступи й зради воєнні?..
 Тишина.

І принишкли сидухи.

Ятки ярмаркові
 Загрюкали лядами.

Втишився торг.
 — Який то солодкий буде козакові
 Зароблений спокій, не взятий на борг!
 Незрячий, а бачу —

імла на покрівлі
 Спадає, мов курява з неба тонка.
 Щаслива утома,

догода торгівлі
 Вгамує стурбований сон козака!
 Утишились рухи земні,

а натомість
 Схвильованим мислям являє свій вид
 Єдина справдешня, німа нерухомість,
 Ця істина світу,

цей істинний світ.
 Всі рухи безкрайности прагнуть завершень
 І, взявшись тільки,

в собі вже несуть
 Передвічний непорух — останне і перше
 Начало всіх рухів, їх міру і суть.

Бо рух —
 як струна, що, найвищим тремтінням

Проїнявшись,
 не зносить його й застига.
 Так мудрість приходить,
 знаючість нага,
 Народжена безуму лютим кипінням.
 Так думка, що в льоті нестерпнім
 шаліє,
 Стає, досягаючи мудрости.
 Так
 В останне майбутнє вступає козак,
 Здолавши минулого злу веремію.
 Подоланий
 вихор минулого
 вщух,
 І я на дорозі вселюдській співаю
 Про ярмарок світу, про діло і рух.
 Що вічності силою своєю сягає...
 Я бачу —
 сіяє огнем супокою й труда
 Козацька гуральня,
 чумацька ночівля,
 Чабанський нічліг, де шумить череда.
 Оце переможна й велебна торгівля
 Стяги побідні свої викида!
 Спокійний спочинок, досягнення борзі
 Достойному торжище людське дає,
 Аби не забув про козацтво своє
 Козак, стоячи на вселюдському торзі,
 Хоч він і потрапив у владний полон
 Орлових рублів та схизматських корон...
 Капністе!
 Полетико!
 Знаєте —
 хто ви?

І ти, Кочубею!
 Ревухо, — ти!³⁵
 Ви ж нашого роду, черкаської крови,
 В князях та графах, в орденах золотих.
 В Петербургах, Варшавах сидять одуковані
 Козацькі краяни, кість наших кісток.
 А ти репетуєш — забиті, запльовані!
 Та це ж із братерського рота пльовок!
 Він чесний, бо ситий,
 він добрий, бо рідний, —
 Плюне земляк, дак і дасть п'ятака...
 А те, що я — мірник мізерний і бідний?!
 Ну що ж!
 Не доскочив!
 Вже доля така!...
 Та сумнів старого каліку не змарче,³⁶
 Бо я продаюсь,
 коли сам продаю...
 І він увірвав ту розмову свою.
 І озвався молодший, промовивши:
 — Старче!
 Стоїть над нами вік, як чорний частокіл,
 І тінь його лягає на дороги,
 І тінь, як меч нещерблений і строгий,
 Рубає кожен шлях навідмаш і навпіл.
 Чудні і трудні ходять оболочи,
 Як постріл, пахне порох, дощ і тлінь.
 І клоняться ліси — вітри ідуть високі,
 І кругами втинають височінь.

³⁵ Капніст, Полетика, Кочубей, Ржевуський (Ревуха) — магнати українського походження, царські челядники (окрім Ржевуського — поляка; про цього докладніша мова буде в третьому розділі).

³⁶ Змарчіти — змарнувати.

Високий вітер править вищий лет,
Він заверта з перейденого кругу,
Накреслиє собі свою дорогу другу
І прагне інших, нам незнаних, мет.
І, може, я вернусь, щоб твій зганьбити зір,
Те око виссане, уразище зловіще,
І, може, поведе тебе твій поводитир
На голе і глухе, як розпач, гробовище.
І скаже дід, і скаже внук — Дивись:
Глибоку вкопано у землю домовину...
І дід в онуці не впізнає сина,
Бо й сина був не упізнав колись.
І ляжуть мертвяки, і встануть інші люди,
Бо прийде час новий, і прийде люд новий,
Що в творчій та чудній зненависті своїй
Назве мене — підніжок і заблуда,
А, може, скаже ще — сліпий і тощий скній.
Що людям відповім?
Що темні й упокорені
Були супутники моїх блудених літ?
Що всі живі шматки,
всі найдрібніші корені
Мені виривано з моїх пустих орбіт?
Що в зазубнях блукав, коли наскрізь проходив
Дорогами всіма і землями всіма?
Що весь видимий світ,
земні вагання й подив
Не билися, як птах, на поверхні більма?
Неправда це!
Бо вишкрябок очей,
Немов жадне зерно, збирає вільгість світу,
Росу усіх доріг
і зори всіх людей,

І не вгамовує жагу свою неситу!
Неправда це!
Нема кінця дорозі!
Останнього майбутнього нема!
Невже ж всі ми проходимо сліпма,
Чужі для нас невидимій тривозі?!
Тривого! Земна тривого!
Як не бачить тебе —
хай почуть,
Слухаючи дороги,
Що перед мене падуть!
Невже ж ти проходиш мимо?
Мої тропи минаєш невже?
Невже ж мені сонно і німо
Лежать на дорогах крижем?
Погнити в баюрищах серцю сліпого!
Блукає звалашена й темна земля.
А, може, могили — колиски живого,
Де б'ється в тривозі живе немовля?
А, може, в минулім прийдешне, дияволе?!
А, може, проклятий, — і це вже повік —
Всі вуха поглухли, всі вуха прогавили,
В могили заритий, майбутнього крик?
Невже збожеволіло наше минуле,
Невже ж всі поглухли, посліпли, поснули?
Невже тільки вічно незрячий блажен?
Й ніхто не вчитає його письмен?
Читати могили чи гинути в бурях —
Ідем, чортів діду, ідем!
Сліпці умирають на гордих Савурах
Чи під парканами корчем?!
— Помреш, як собака, як вигнаний зайда.
Догравай, юродивий, спотворену гру!

Чого тут розсівся?

Підводься і гайда!

А я на базарі своєму помру...

Молодший підвівся,

і одягу помах

Війнув у лице сліпакові здаля

Тим дмуханням запахів, ланцю знайомих —

Плісени, поту, цибулі й гнилля.

Не ворухнувся старий,

не поглянув,

І гладила корбу рука лірача,

І десь недалечко водир дідуганів

Сопів, догризаючи шмат калача.

Приблуда руками намацував тропи,

Хитався,

ставав,

спотикався,

ішов.

Зашпортувавсь, падав у грузні сугроби,³⁷

В ядучі баюри,

і зводився знов.

Все далі і далі,

все тихше і тихше,

Й ущухло глухе шарудіння ходи.

І озвався старий, тишину перемигши:

— Вставай, поводитрю!

А йди-но сюди!

Блукають базаром примари непевні,

Пахоці, спогади й тіні самі...

Чекають на нас у базарній харчевні,

У тихій і теплій, веселій корчмі.

Послухай мене,

нерозумний нетяго,

Послухай дитино, старого сліпця:

Людині дано найутішніше благо —

Вслухатися в людські спокійні серця...

Ходім поводитрю!..

³⁷ Сугрób — глибока колія, яма на дорозі.